

О.С. Рубльов

РЕЦЕНЗІЯ

Пархоменко В. Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914–1921 рр. в українській мемуаристиці: монографія / Владислав Пархоменко. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 480 с.

Поява цієї праці на диво органічно вписується у сучасний вітчизняний суспільно-політичний та історіографічний контекст – століття з початку Першої світової війни (Великої війни, за визначенням сучасників), яка, безперечно, актуалізувала національно-визвольну боротьбу українців по обидва боки лінії фронтів й зрештою спричинила вітчизняні Визвольні змагання 1917–1921 рр. У цьому сенсі В. Пархоменко, безперечно, правий, взявши за точку відліку саме 1914 р. Актуальність теми дослідження підсилюється не лише сумним ювілеєм – століттям від початку мілітарного протистояння двох потужних військово-політичних блоків – Антанти й Четверного Союзу. Тема «війна і революція» столітньої давнини примхливо корелюється з темою сучасної «революції гідності» й черговою агресією імперської Росії проти суверенної Української держави (байдуже, у якій формі кремлівська пропаганда камуфлює цю свою агресію).

Як наголошується у книзі, проблема фіксації й осмислення подій новітніх Визвольних змагань українського народу, як лідерами, так й рядовими учасниками, постала ще безпосередньо у перебігу драматичних подій Української революції 1917–1921 рр. Актуалізував це питання історик Іван Кревецький (1883–1940) у невеликій розвідці «Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння», надрукованій 1919 р. у розпалі Української революції у відповідь на цю злободенну проблему [1, с.31]. Зауваживши нечисленність вітчизняної мемуаристики XVII–XVIII ст., автор наголошував, що «найгірше стоїть справа з найновішими часами», починаючи з XIX ст., на яке припадає національно-культурне й суспільно-політичне відродження «на всім просторі українських земель». І. Кревецький звертав увагу на вузьке коло мемуарних маркерів цього відродження поза лаконічними «життєписами головних діячів його — та й то не всіх і не завсіди докладних», висловивши жаль, що більшість українських діячів XIX ст. «відійшли від нас без сповіді життя», забравши з собою у могилу «скільки цікавого». [2, с.13-14]. На противагу вітчизняному легковажному ставленню до написання споминів наводився приклад інших європейських народів, насамперед сусідніх поляків.

Наголосивши, що «живемо в часах високоісторичних», коли «на наших очах на руїнах Росії й Австро-Угорщини повстає також *Українська Держава*», І. Кривецький закликав співвітчизників докласти максимальних зусиль щодо щоденникової й мемуарної форми фіксації актуальних подій: «Не тільки провідники народу обов'язані передати грядущим поколінням звіт зі своєї діяльності. Зробити це мають обов'язок усі, хто тільки брав яку-небудь участь в подіях наших історичних часів. І не тільки ті, що брали чинну участь. Також і глядачі, пасивні свідки тільки, можуть і повинні поділитися своїми помічаннями і враженнями з великої хвилі з ними, що житимуть після них. В кожного знайдеться чимало переживань, які слід зберегти перед вічним забуттям» [3, с.19].

Водночас Кривецький зауважував, що «передавати на папір треба все до найменших подробиць», оскільки чимало з того, що сьогодні здавалося малоцікавим або й взагалі не вартим уваги, «може бути для історика дуже навіть цікавим і цінним матеріалом (наприклад, все, що підходить нині під назву т. зв. «буденщини»), передавати слід «по змозі якнайточніше і найповніше — з іменами, датами, цифрами [...]». На переконання І. Кривецького: «Передавати треба *негайно*, за свіжої пам'яті, не чекаючи, аж багато призабудеться. *Записки*, зроблені під час або безпосередньо після якоїсь події, мають для історика багато більшу вартість, чим *спомини* (мемуари — французьке слово), писані пізніше, з пам'яті (хоч і спомини найкраще писати на основі зроблених у свій час записок й інших матеріалів, тоді вартість їх рівна запискам!)» [4, с.19-20] (тут і далі виділення по тексту — І. Кривецького. — *О. Р.*). Наголошувалася неочіненна вартість записок — споминів — мемуарів як, з одного боку, «нічим незаступного *матеріалу для історика*», з іншого — важливого дидактико-патріотичного чинника у справі виховання майбутніх поколінь: «Бо ніякі урядові акти чи документи не відтворюють, не в силі відтворити і в часті того, що діялося на наших землях за наших часів, що *переживали* ми тілом і душею.

Історія без особистих споминів це немов книга без ілюстрацій.

Та не тільки як цінний матеріал для історика важні спомини з наших днів. Вони становитимуть також важний *національно-виховуючий чинник*. Бо вони розбуджуватимуть серед грядущих поколінь національну *традицію*, якої в нас нині так дуже мало, а з тим і — *національну свідомість*.

Читаючи спомини ці, грядущі покоління довідаються з них, хто такі були їх батьки, та чий вони діти. Спомини піднесуть блиск родини, з якої автор походить, і на віки зв'яжуть його рід з історією України» [5, с.26-21].

Брошура І. Кривецького 1919 р. «Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння», поширювана серед старшин і стрільців Української Галицької армії, його ж розширена праця на цю ж тематику у співавторст-

ві з О. Назаруком «Як писати мемуари?» 1921 р. [6, с.34] стали дороговказом й водночас методичним посібником для багатьох лідерів й рядових учасників Української революції 1917–1921 рр. [7, с.113–114]. Принаймні переважна більшість провідних діячів Визвольних змагань залишили спогади, щоденники, синтетичні праці історико-мемуарного спрямування. До цього їх спонукала, за словами Р. Я. Пирога, «іманентна потреба осмислити причини невдач державотворчих проєктів, пояснити свої позиції, дати оцінку іншим політичним силам і діячам, врешті — здійснити історичну фіксацію подій, учасниками яких були самі» [8, с.31–32].

У монографії миколаївського дослідника уперше комплексно й системно проаналізована вітчизняна історико-мемуарна спадщина як джерело з історії національно-визвольної боротьби в Україні 1914–1921 рр. Автором загалом вдало класифіковано джерелознавчий та історіографічний матеріал з української мемуаристики революційної доби. Особлива увага (і це безперечне досягнення ученого) звертається на особистісний контекст формування комплексу вітчизняної мемуаристики про події Української революції, персональну мотивацію написання спогадів, з'ясовується ступінь їхньої об'єктивності/суб'єктивності. Охарактеризовано вплив мемуарів, присвячених буремним 1914–1921 рр. на формування сучасної наукової української історіографії.

Крім стандартних вступу і висновків, книга В. Пархоменка складається з п'яти основних розділів: «Історіографія та джерельна база дослідження»; «Українська Центральна Рада та УНР в історико-мемуарній літературі»; «Українська Держава П. Скоропадського у спогадах сучасників»; «Директорія УНР у світлі мемуаристики»; «Визвольні змагання в Галичині у 1914–1919 рр. в мемуарній спадщині». Така побудова структури монографії дозволяє, на наш погляд, з достатньою повнотою охопити увесь спектр подій вітчизняних Визвольних змагань та його репрезентованість у мемуаристиці.

Важливим здобутком В. Пархоменка, на наше переконання, є його спроба виокремити такий специфічний період вітчизняної мемуаристики революційних подій в Україні 1917–1921 рр. як переможне для тоталітарного СРСР завершення Другої світової війни й подальша його територіальна експансія. Завершення війни дало можливість кремлівському керівництву та його репресивному апарату «розквитатися» з деякими авторами «націоналістичних мемуарів», які через збіг обставин опинилися на території Центрально-Східної Європи, контрольованій радянськими військами. У книзі наводиться приклад допиту 19 жовтня 1945 р. у Києві у НКГБ УРСР заарештованого М. Галагана (затриманого 24 травня того ж року у Празі й вивезеного до Києва), якому інкримінувалося написання «антирадянських спогадів» «З моїх споминів» (зокрема, третьої частини мемуа-

рів). На запитання: «В какой форме Вы написали свои воспоминания о Великой Октябрьской революции и создании Советской власти на Украине и в России?» – в'язень відверто відповів: «Я був проти створення радянського уряду на Україні. Тоді я стояв на платформі створення Української буржуазно-демократичної республіки, оскільки вважав, що на Україні ще не прийшов час для здійснення соціалістичної революції й створення радянської влади; я був проти встановлення диктатури пролетаріату» [9, с.42].

Автор монографії вказує, що аналогічні обвинувачення (чи то у написанні «антирадянських спогадів», чи у зберіганні такої літератури) висувалися й іншим затриманим репресивним апаратом на шойно окупованій території Центрально-Східної Європи – єпископу УГКЦ Г. Хомишину, генерал-поручнику Армії УНР В. Сінклеру та ін. Іноді «речовим доказом» проти ув'язнених осіб слугували й згадки у мемуарній літературі про їхню військову чи політичну біографію 1914–1921 рр.

Очевидно, що коло українських політичних діячів і військових, які опинилися в еміграції у міжвоєнній Європі й мали нещастя потрапити до зони контролю СРСР, було набагато більшим, аніж про це згадує В. Пархоменко. Ще 16 липня 1922 р. лідер російських більшовиків В. Ульянов-Ленін інструктував свого майбутнього спадкоємця Й. Джугашвілі-Сталіна, як слід поводитися на загарбаній Україні: *«Харьков обшарить, мы его не знаем, это для нас «заграница». Чистить надо быстро [...]»* [10, с.545]. Наприкінці 1944 р. – у першій половині 1945 р. репресивний апарат СРСР дістав можливість «обшарити» значно більший ареал близького й контрольованого зарубіжжя – у самій лише «визвольній» Празі було заарештовано понад 100 українських політичних, культурно-освітніх й військових діячів – переважно з кіл політичної еміграції й серед них, зокрема, чимало авторів спогадів про добу Визвольних змагань.

Сталінський «СМЕРШ» «обшарював» не лише столицю Чехословаччини, а й територію Польщі, Румунії і навіть (тимчасово) Відень. Серед заарештованих були генерали О. Греків, Г. Порохівський, політики М. Славінський, І. Фещенко-Чопівський й десятки – десятки інших. До речі, долі і спогадам Івана Фещенко-Чопівського, міністра торгівлі та промисловості в українських національних урядах 1918–1919 рр., заарештованого НКВД 14 березня 1945 р. у Катовіцах (Польща), можна було б автору у монографії приділити більшу увагу [11, с.295]. Кожного з ув'язнених «контрреволюціонерів» органи безпеки СРСР докладно розпитували про його політичну діяльність, військову біографію 1914–1921 рр. й подальшого періоду. Ретельно фіксувалися посади, міністерства, війсь-

кові частини, звання, нагороди затриманих, їхнє ставлення до «української справи» й більшовицької адміністрації тоді й на момент арешту. Відтак сформувався специфічний комплекс спогадів-біографій, що у них відповіді/оцінки переважно формувалися й фіксувалися на догоду слідчим, що, втім, не заперечує їхньої певної інформативної цінності для дослідника вітчизняної мемуаристики доби Визвольних змагань.

Отже, на нашу думку, цей аспект вітчизняної мемуаристики й водночас історичної біографістики заслуговує на подальше поглиблене вивчення. Крім того, повоєнні «успіхи» сталінського репресивного апарату у боротьбі з українською політичною еміграцією у міжвоєнній Європі щільно пов'язані з нагромадженою упродовж 1920–1930-х рр. в УССР «базою даних» про мемуарну спадщину й представників української політичної еміграції у Європі й Америці. Адже більшість спогадів вітчизняних політиків і військових про події 1914–1921 рр. в Україні таки потрапляла до УССР – бодай до обмеженої кількості осередків, де й зберігалася у «спецсховах/спецхранах». Серед таких «режимних» осередків можна згадати, зокрема, особистий секретаріат наркома освіти УССР 1927–1933 рр. М. Скрипника, а також бібліотеку Інституту історії партії при ЦК КП(б)У. Наявність таких «грифованих» видань ретельно фіксувалася Головлітом УССР й слугувала базою для формування відповідних картотек репресивним апаратом тоталітарного режиму.

В. Пархоменко слушно наголошує, що з відновленням державної незалежності України 1991 р. розпочався сучасний етап вітчизняної мемуаристики. У переважній більшості випадків теоретичному осмисленню специфіки жанру цієї спеціальної історичної дисципліни передувала доволі потужна хвиля (справжній вибух) різного рівня археографічних публікацій (передруків) спогадів чільних діячів й (більш-менш) рядових учасників Української революції 1917–1921 рр. й часів вітчизняної історії від початку Першої світової війни 1914 р. Характерний у цьому відношенні наведений В. Пархоменком приклад передруку в «Українському історичному журналі» 1992–1993 рр. «Моїх споминів про недавнє минуле» Д. Дорошенка.

Завершується дослідження В. Пархоменка вміщеним у книзі представницьким списком використаних джерел і літератури (с. 364–479). Одначе, на нашу думку, у монографії надзвичайно бажаним був би й такий допоміжний показчик, як список імен осіб, які згадуються у книзі – учасників подій 1914–1921 рр., в тому числі й авторів спогадів, а також науковців-істориків, які розробляють цю тематику. Очевидно, що наявність такого показчика суттєво полегшило б читачеві роботу з цим вартісним дослідженням миколаївського ученого.

Отже, змістовна праця «Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914–1921 рр. в українській мемуаристиці», з одного боку, підсумовує попередні напрацювання вітчизняної мемуарної й наукової літератури, з іншого ж – виступає стимулом й закликає до подальшого поглибленого вивчення цієї складної й делікатної проблеми.

Список джерел та літератури

1. Кревецький І. Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння / Іван Кревецький. — Кам'янець: Видання «Стрільця», органу Галицької армії, 1919.
2. Кревецький І. Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння / Іван Кревецький. — Кам'янець: Видання «Стрільця», органу Галицької армії, 1919.
3. Кревецький І. Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння / Іван Кревецький. — Кам'янець: Видання «Стрільця», органу Галицької армії, 1919.
4. Кревецький І. Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння / Іван Кревецький. — Кам'янець: Видання «Стрільця», органу Галицької армії, 1919.
5. Кревецький І. Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння / Іван Кревецький. — Кам'янець: Видання «Стрільця», органу Галицької армії, 1919.
6. Кревецький І. Як писати мемуари? / І. Кревецький, О. Назарук. — Відень, 1921.
7. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії: Ч. III: Українська воєнно-історична наука в періоді між двома війнами (1921–1939). X–XII / Лев Шанковський // Український історик. — 1973. — № 3-4 (39-40).
8. Пиріг Р. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції / Р. Я. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. / НАН України. Ін-т історії України; редкол.: Р. Я. Пиріг (відп. ред.) та ін. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. — Вип. 4.
9. Пархоменко В. Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914–1921 рр. в українській мемуаристиці.
10. В. И. Ленин: Неизвестные документы. 1891-1922 гг. / Федеральная архивная служба РФ; РГАСПИ; сост.: Ю. Н. Амиантов, Ю. А. Ахапкин, В. Н. Степанов. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999.
11. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної Ради та Директорії / Іван Фещенко-Чопівський; [передмова В. О. Шевчука]. — Житомир: КВО «Житомирський вісник», 1992. — 124 с.: іл., портр.; Фещенко-Чопівський І. Життєписно-бібліографічний нарис / Наукове т-во ім. Шевченка; відп. ред. О. Романів. — Львів: НТШ, 2000.